

Інеса ТАГІВСЬКА

Міністерство культури України, відділ державного контролю
за переміщенням культурних цінностей

Двосторонні взаємини України і Польщі у світлі повернення та збереження культурних цінностей

Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі двосторонніх взаємин України та Польщі у світлі повернення та збереження культурних цінностей. Значну увагу приділено питанням охорони існуючих мистецьких об'єктів, долею яких опікується, як польська, так і українська сторона. Зокрема, батальним картинам Мартіно Альтамонте, що мають безпосереднє відношення до спадщини королівської резиденції Яна III Собеського.

Договір між Україною та Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (18.05.1992 року)¹, підписаний першим Президентом України Леонідом Кравчуком у Варшаві, заклав правове підґрунтя розбудови нової системи відносин між двома країнами, зокрема у галузі культури, у рамках процесу змін і перетворень у Центральній і Східній Європі.

На підставі пункту 4 статті 14 цього міжнародного документу Україна і Польща зобов'язалися забезпечувати належний правовий, матеріальний та інший захист цінностей, пам'яток і об'єктів, пов'язаних із культурною та історичною спадщиною двох країн, що знаходяться на їх території, а також сприяти їх виявленню, збереженню, відновленню цілісності, впровадженню до культурного обігу, в тому числі – забезпеченню вільного доступу до них. Окрім того, вказані дві держави, у відповідності до загальноновизнаних норм міжнародного права, двосторонніх угод й інших міжнародних стандартів, зафіксували свою згоду вживати заходи, спрямовані на виявлення і повернення культурних та історичних цінностей, які були втрачені, незаконно вивезені або іншим нелегальним шляхом опинилися на території другої сторони.

¹ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172, [26.02.2015].

Враховуючи величезні втрати, понесені культурами українського та польського народів внаслідок історичних процесів і подій, зокрема під час Другої світової війни, й усвідомлюючи необхідність охорони та збереження культурного надбання України та Республіки Польща, у червні 1996 року держави підписали Угоду між Урядом України й Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (25.06.1996 року)².

Перемовини між Україною та Польщею про охорону та повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни, почалися у грудні 1996 року, через 51 рік після завершення Другої світової війни. 14 грудня 1996 року у Києві відбулося засідання делегацій України та Республіки Польща з питань співпраці в окресленому вище напрямі, де сторони виклали свої погляди на предмет і мету переговорів. „Сторони обговорили питання, пов’язані із захистом, збереженням, розшуком культурних цінностей (архітектури, архівів, бібліотек, музеїв), які пов’язані з історією та культурою іншої договірної сторони і знаходяться на територіях обох країн” (стаття 5 Протоколу Київської зустрічі від 14 грудня 1996 року)³.

Під час Київської зустрічі від 14 грудня 1996 року було прийняте рішення про створення Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей та продовження обговорення окресленої проблематики під час її першого засідання.

З метою врегулювання спірних питань, були утворені українсько-польські експертні групи (з питань архівів, бібліотек, „Оссолінеум”, музейної спадщини) для опрацювання конкретних пропозицій щодо взаємного повернення культурних цінностей, визначення подальшої долі пам’яток культури, які становлять взаємний інтерес.

Перше засідання комісії відбулося у Львові у травні 1997 року, останнє – у Львові у грудні 2010 року. Також були проведені засідання українсько-польських експертів: два засідання – з питань бібліотек (2005 р., 2013 р.), три засідання – з питань архівної спадщини (лютий 2001 р., грудень 2001 р., 2010 р.),

² Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_120, [26.02.2015].

³ Відділ державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства культури України. Копія Протоколу засідання делегацій України і Республіки Польщі з питань співробітництва у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей від 14 грудня 1996 року, м. Київ (підписаний співголовами засідання – головою Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Олександром Федоруком і Уповноваженим Уряду Республіки Польща з питань польської культурної спадщини за кордоном Тадеушем Поляком). *Справа Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (1996–1977 рр.)*.

два засідання – з питань музейної спадщини (2001 р., 2002 р.), чотири засідання – з питань „Оссолінеум” (два останні – 2003 р., 2013 р.)⁴.

Аналізуючи стан виконання вище окреслених міжнародних документів, треба, перш за все, наголосити на тому, що обидві сторони послідовно і сумлінно підходять до виконання своїх зобов’язань за Угодою. Упродовж останніх двадцяти років Україна і Республіка Польща доклали чималих зусиль у напрямі реалізації її базових положень.

По-друге, на тлі активного, плідного українсько-польського співробітництва у галузі культури, розбіжні позиції України та Польщі щодо повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни, є помітною дискусійною ділянкою у стосунках між двома державами з окресленого напрямку діяльності.

Загальновизнано, що під час Другої світової війни гітлерівська Німеччина здійснювала масове захоплення культурної власності. Від розкрадання культурних цінностей постраждали всі країни Європи, окуповані нацистами. Найбільших збитків зазнала культурна спадщина колишніх країн Союзу Радянських Соціалістичних Республік /СРСР/ (України, Білорусі, Росії), Польщі, Югославії.

Пограбовані культурні цінності вивозилися на Захід та склалися у спеціально облаштованих для цього сховищах, як на території Німеччини, так і Польщі. Певна кількість експонатів, масиви документальних пам’яток не повернено до України. Місцезнаходження деяких з них відоме. Це – музеї, архіви, бібліотеки Варшави, Кракова, Вроцлава. Наприклад, архівні матеріали Наукового Товариства ім. Шевченка зберігаються у фондах Національної бібліотеки в Варшаві та бібліотеки Національного закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві; Міська Львівська книга 1687 року – у Державному архіві в Кракові; археологічна колекція старожитностей Придніпров’я (яка була втрачена Київським історичним музеєм, сучасна назва – Національний музей історії України) – у Краківському археологічному музеї; картина Григорія Мясоедова „Посуха” (з Харківського художнього музею) – у Національному музеї у Варшаві та багато інших⁵.

Польська сторона погоджується розглядати можливість повернення цих раритетів виключно на взаємовигідних засадах. У розділі „Обмін культурними цінностями, переміщеними під час Другої світової війни та у її наслідку

⁴ *Ibidem*, Копії протоколів засідань Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей та експертних груп при ній. Справа *Підготовка до VI засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (2011–2015 рр.)*.

⁵ *Ibidem*, Матеріали щодо реституції культурних цінностей. Справа *Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (2010 р.)*.

*Пам'ятної записки (Aide Mémoire) щодо польсько-українських проблем та постулатів, які стосуються співробітництва та про які повідомили польська урядові установи*⁶ (переданій українській стороні у межах робочого візиту в Україну Міністра закордонних справ Республіки Польща Р. Сікорського 15–16 травня 2014 року) польська сторона підтвердила свою позицію, про яку вже багаторазово заявляла, щодо готовності здійснення одночасного та еквівалентного обміну культурних цінностей (мова про які йде в межах роботи згаданої Міжурядової українсько-польської комісії), переміщених під час і внаслідок Другої світової війни.

У згаданому документі польська сторона пропонує передати: до Польщі – пергаментні документи, які стосуються історії міста Бохні (зберігаються у Центральному державному історичному архіві, м. Київ), до України – Міську Львівську книгу 1687 року (з Державного архіву у Кракові); до Польщі – архів Національної бібліотеки ім. Оссолінських (зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаніка), до України – матеріали Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (з фондів Національної бібліотеки у Варшаві та Національного Закладу ім. Оссолінських у Вроцлаві); до Польщі – дублети стародруків з друкарні Кременецького ліцею (Національна бібліотека України імені В. Вернадського), до України – церковні дзвони, знайдені у с. Лютовіска (Бещадського повіту).

Названі культурні цінності України потрапили на територію Польщі внаслідок Другої світової війни і підпадають, таким чином, під сферу дії міжнародно-правових актів (зокрема, Міжурядової українсько-польської угоди 1996 р.⁷, статті 7 Конвенції ЮНЕСКО 1970 року⁸), положення яких присвячені реституції. Виключення складають церковні дзвони, які не є незаконно переміщеними, а опинилися на території Польщі як результат репресивної акції СРСР 1951 року (т. зв. операція „Вісла”).

Щодо Варшавської збірки Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ).

Буде справедливим зазначити, що 1998 року Президент Польщі Александер Квасневський передав Президенту України Леоніду Кучмі частину документів товариства „Просвіта”, що входили до складу документального масиву НТШ. Зазначений акт характеризувався польською стороною як жест доброї волі, дарунок Україні. Разом з тим, насправді, документи НТШ потрапили на

⁶ *Ibidem*, Лист МЗС України. Справа Листування з МЗС України та іноземними відомствами (2013–2014 рр.).

⁷ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей, *op. cit.*, стаття 3.

⁸ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_186, [26.02.2015].

територію Польщі внаслідок Другої світової війни. Під час окупації нацисти вивезли зі Львова тридцять шість скринь цінних архівів. Серед них – частина Архіву НТШ разом із частиною збірок Бібліотеки Львівського університету і Бібліотеки ім. Оссолінських. Віднайдені після війни у м. Аделін, у Нижній Сілезії на території Польщі, збірки НТШ були перевезені 1946 року до Варшави і розміщені у Національній бібліотеці⁹.

Щодо дублетних видань Кременецького ліцею.

За ініціативою польської сторони питання про наміри щодо передачі примірників дублетних видань з колекції Волинської гімназії та Волинського (Кременецького) ліцею неодноразово обговорювалося в офіційному листуванні між Україною та Польщею, зокрема, під час другого засідання групи експертів з питань бібліотек при вищезгаданій Міжурядовій українсько-польській комісії (10 грудня 2013 р., м. Львів). Позиція української сторони виходила з того, що ці книжки не є предметом реституції. Колекційні фонди Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, до яких належать згадані видання, включені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне культурне надбання і поставлені на державний облік.

З огляду на цей факт, передача зазначених дублетних примірників видань може бути здійснена лише на засадах погодженого між сторонами рівноцінного обміну на книжкові видання українського походження, що зберігаються у Польщі, або польські видання, які відсутні в Україні і є необхідними для розвитку наукових досліджень в галузі полоністики¹⁰.

Щодо пергаментних грамот міста Бохні.

Пергаментні грамоти м. Бохні й інших міст Краківського і Сандомирського воєводств (22 архівних документа) не підпадають під поняття втрачених і незаконно переміщених у роки Другої світової війни. Як вдалося встановити, з кінця XIX ст. та упродовж XX ст. ці документи перебували на території України і зберігалися у громадському архівосховищі та державних архівах України. Зазначимо, що найдавніша з цих документальних пам'яток датується 1396 роком, ще п'ять документів – XV ст. Згідно з актами законодавства України, вони відносяться до унікальних документів і не можуть бути вилучені з Національного архівного фонду України¹¹.

⁹ Відділ державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства культури України. Довідка про Архів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ). *Справа Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей* (2005 р.).

¹⁰ *Ibidem*, Лист Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. *Справа Листування з Національною академією наук України (2014–2015 рр.)*.

¹¹ *Ibidem*, Протокол робочого засідання української частини Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей з питань архівної спадщини від 25.02.2011 р., м. Київ. *Справа Листування з Державним комітетом архівів України (2011–2012 рр.)*.

На часі – потреба у проведенні чергового засідання Міжурядової українсько-польської комісії, підбитті підсумків проробленої роботи за п'ять років (останнє засідання комісії відбулося 2010 року) та визначенні конструктивних напрямів діяльності двох держав на найближчі роки у царині повернення культурних цінностей. Сьогодні це питання особливо гостро контролюється виконавчою владою України. Адміністрація Президента України визначила відповідальними за узгодження з польською стороною строків проведення чергового засідання згаданої Міжурядової українсько-польської комісії Кабінет Міністрів України, Міністерство культури України та Міністерство закордонних справ України.

Обидві сторони, прагнучи стратегічного партнерства і виведення відносин між Україною і Республікою Польщею на якісно новий рівень, продовжують далі конструктивно співпрацювати у справі охорони і збереження культурних цінностей.

Продовжується розпочата ще у 90-ті роки ХХ століття серйозна і взаємовигідна робота у сфері дослідження, популяризації та введення до наукового обігу історичної та культурної спадщини України та Польщі, що зберігається в архівах, бібліотеках і музеях сторін. Позитивний приклад у цьому напрямі – реалізація спільного документально-інформаційного проекту, що стосується українського та польського культурного надбання у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника і Національного Закладу ім. Осолінських у Вроцлаві.

Під час семінарів у межах обміну досвідом у сфері культури між Україною та Республікою Польща (організованих Міністерствами культури наших країн, 2014 р., м. Київ), польські експерти зазначили, що охорона культурної спадщини, яка знаходиться за межами Польщі, становить, без сумніву, одне з найважливіших завдань Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща. Особливо важливого значення польська сторона надає: обліку рухомих і нерухомих культурних цінностей, що пов'язані з історією та культурою Польщі й знаходяться за кордоном (з різних причин, зокрема, внаслідок військових грабежів та змін у державній приналежності деяких територій); організації пошуків культурних цінностей польської культури за кордоном; вжиттю заходів для повернення таких цінностей; документуванню полоніки за кордоном; організації й наданню допомоги (експертної, фінансової) зі збереження і реставрації рухомих і нерухомих пам'яток, пов'язаних з історією та культурою Польщі; популяризації наукових досліджень, та інформації про культурну спадщину за межами країни.

Загалом, реалізація проектів Міністерства культури і національної спадщини Польщі стосовно охорони та збереження пам'яток, що стосуються історії та культури Польщі, за межами країни, покладається, у значній мірі, на Департамент культурної спадщини, який тісно співпрацює з Міністерством закордонних справ Польщі, Полонійним агентством Сенату Польщі, інституціями культури, вузами, костелами і релігійними товариствами, дипломатичними представництвами та громадськими організаціями. Фінансування таких проектів

донедавна здійснювалося Сенатом Польщі, а з 2011 року – Міністерством закордонних справ Польщі¹².

В Україні, на жаль, з огляду на систематичні фінансові обмеження в установах культури, наукових інституціях, питанням пошуку, дослідження та збереження спадщини за кордоном приділяється не достатня увага.

Ще одним важливим аспектом розвитку українсько-польського співробітництва є залучення у межах реалізації окремих проектів фінансових коштів Європейського Союзу. Серед найважливіших проектів останніх років (2001–2015 рр.) слід згадати реставраційні й ревіталізаційні роботи у Державному історико-архітектурному заповіднику в місті Жовкві Львівської області (проект „Скарби прикордоння – охорона культурної спадщини”). Більш конкретно варто зупинитися на спільному проекті зі збереження й реставрації двох картин батального жанру пензля Мартіно Альтамонте.

У Львівській галереї мистецтв зберігаються чотири унікальні картини XVII ст. на батальну тематику: *Битва під Клушино* Шимона Богушовича (близько 1620 р., полотно, олія, 728×750 см), *Битва під Хотиним* Андреаса Стеха і Фердинанда Ван Кесселя (1674–1679 рр., полотно, олія, 580×680 см), два твори роботи М. Альтамонте – *Битва під Віднем* (1688 р., полотно, олія, 738×765 см) і *Битва під Парканами* (1692 р., полотно, олія, 890×715 см).

Історія створення вищезгаданих полотен сягає часу існування Речі Посполитої (XVII ст.) і пов'язана з іменами коронного гетьмана та канцлера Речі Посполитої, засновника м. Жовкви – Станіслава Жолкевського і його правнука, короля Речі Посполитої – Яна III Собеського (II пол. XVII ст.), які мали українське коріння.

Ці унікальні батальні картини є найбільшими в Європі. Вони присвячені переможним битвам Станіслава Жолкевського (*Битва під Клушино*) і Яна III Собеського (*Битва під Хотиним*, *Битва під Віднем*, *Битва під Парканами*).

На час їх створення м. Жовква було розплановане за взірцем „ідеальних міст” італійським архітектором П. Щасливим. Після Жолкевських воно належало родині Даниловичів, а потім – Яну III Собеському. Жовківський замок став його королівською резиденцією. Костел св. Лаврентія був головним храмом міста, а також усипальницею відомих державних діячів та їх родин.

Картина „*Битва під Клушино*” була написана львівським художником вірменського походження Шимоном Богушовичем на замовлення С. Жолкевського для оздоблення гетьманської зали замку в Жовкві. На полотні зображено переможну битву замовника біля села Клушина під Смоленськом у червні 1610 року.

Картина не була закінчена. Гетьман С. Жолкевський загинув під Цецорою у 1620 р. Його наступник – Ян III Собеський, отримавши перемогу у битві під

¹² *Ibidem*, Презентація Дороти Янішевської-Якубк на тему „Захист польської культурної спадщини за межами Польщі. Праці Департаменту культурної спадщини в Міністерстві культури і національної спадщини”. Справа „Співпраця Міністерства культури України та Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща (2014 р.)”.

Хотином (у результаті чого обраний королем Речі Посполитої), вирішив увічнити свої звитяги. У 70-ті роки XVII ст. він замовив у художників Андреаса Стеха та Ф. Ван Кесселя роботу „Битва під Хотиним”. Перший намалював Яна III Собеського на коні, другий – саму битву. Принагідно картину „Битва під Клушино” збільшили і підігнали до розмірів „Битви під Хотиним”. Обидва полотна були розміщені на стінах нефу костелу св. Лаврентія у Жовкві.

Найвищого розквіту мистецтво Жовкви досягло наприкінці XVII ст. Цьому сприяв король Ян III Собеський, для якого Жовква була містом дитинства і улюбленим місцем відпочинку. За двадцять років (1676–1696 рр.), коли місто було королівською резиденцією, він перетворив його на одне з найкрасивіших міст такого роду в Європі.

У добу бароко місто стало осередком як багатіїв-меценатів, так і митців, художників, які пройшли високу художню школу в Римі. Серед них був художник німецького походження – Мартіно Альтамонте (1657–1745), який навчався в Італії, а потім понад сорок років жив і працював в Австрії.

Аби увічнити свої перемоги під Віднем і мадярським містечком Паркани (нині – м. Штурово, Словаччина), Ян III Собеський замовив М. Альтамонте два монументальних батальних полотна.

Картини „Битва під Віднем” та „Битва під Парканами” були розміщені у трансепті костелу св. Лаврентія поряд із баталіями „Битва під Клушино” та „Битва під Хотиним” і утворювали разом із „лицарськими” рельєфами на фризі й нагробками Жолкевських єдиний пантеон лицарської слави.

Як відомо, до середини XX ст. вищезгадані чотири картини розміщувалися у костелі св. Лаврентія у Жовкві. За цей час їх реставрували тричі (у 1820-х, 1860-х, 1900-х рр.). За радянської окупації храм перетворили на склад з усіма наслідками. 1946 року костел св. Лаврентія у Жовкві був закритий.

У 60-ті роки XX ст. інтер’єр костелу св. Лаврентія вражав занедбаністю (мармурові надгробки батьків Яна III Собеського роботи відомого скульптора А. Шлютера були розбиті шцент, стіни – сирі)¹³. У результаті пошукових експедицій Львівської галереї мистецтв (назва галереї на той час), згадані полотна були демонтовані та перевезені із приміщення костелу св. Лаврентія у Жовкві (який тоді функціонував як склад) до Львова. Твори були відреставровані львівськими фахівцями та розміщені в експозиції галереї.

Варто зазначити, що перші спроби передати названі картини до Музею Війська Польського (Республіка Польща) здійснювалися польською стороною ще у 1970-ті роки. З таким клопотанням неодноразово виступали Уряди Польщі, у тому числі, Міністр оборони Польщі – генерал В. Ярузельський. У той час Львівською галереєю мистецтв було запропоновано здійснити обмін цих картин на культурні цінності, що пов’язані з історією та культурою України і перебувають

¹³ Л. Міляєва, *Спогади про Бориса Возницького. Ч. 1*, <http://muzei-z-levamy.livejournal.com/1716.html>, [26.02.2015].

у музеях Польщі. Погодження польської сторони на таку пропозицію не було¹⁴.

Обговорення питання про можливість експонування двох картин М. Альтамонте „Битва під Віднем” та „Битва під Парканами” на їх історичному місці розташування у костелі св. Лаврентія у Жовкві особливо інтенсифікувалося польською стороною з кінця 2006 року. Це відбувалося у межах розпочатого на той час спільного українсько-польського проекту з комплексного відновлення згаданих художніх творів. Зазначений проект став одним із найбільших серед проектів Міністерства культури та національної спадщини Республіки Польща, оскільки Польщею тоді було інвестовано понад 4 млн. євро та залучено своїх найкращих профільних реставраторів. Окрім того, вже близько двадцяти років польська сторона вкладає кошти у ремонтні роботи костелу св. Лаврентія у Жовкві з метою створення умов, сприятливих для розміщення та зберігання у ньому великоформатних полотен (1991 року костел був повернений релігійній громаді Римо-Католицької Церкви).

Після реставрації згаданих картин з дозволу Міністерства культури України вони експонувалися у Великому театрі м. Варшави, Музеї архітектури у Вроцлаві і були повернені до України (на Львівщину).

Сьогодні картини М. Альтамонте експонуються: „Битва під Парканами” (890×715 см) – у залі першого поверху Золочівського замку, „Битва під Віднем” (738×765 см) – на другому поверсі Олеського замку. (Варто зазначити, що постать Яна III Собеського була тісно пов’язана зі згаданими замками. В Олеську він народився, а згодом замок став однією з його резиденцій. Золочівський замок був „родинним гніздом” діда і батька короля Речі Посполитої).

Всі перелічені картини належать до державної частини Музейного фонду України і є власністю України.

Опрацьовуючи питання можливості експонування згаданих батальних полотен М. Альтамонте у костелі св. Лаврентія у Жовкві, українська сторона розглядає це питання з кількох аспектів – вивчення, оцінки і зменшення ризиків.

1. Експонування картин у приміщенні костелу.

Статтею 15 Закону України „Про музеї та музейну справу”¹⁵ визначено, що Музейний фонд України є національним багатством, невід’ємною складовою культурної спадщини України, що охороняється законом.

Відповідно до статті 38 Положення про Музейний фонд України¹⁶, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147, передача музейних предметів і музейних колекцій державної частини

¹⁴ Відділ державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства культури України. Лист Львівської національної галереї мистецтв. Справа „Батальні полотна Мартіно Альтамонте, „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” (2012–2015 pp.)”.

¹⁵ Закон України Про музеї та музейну справу, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>, [26.02.2015].

¹⁶ Про затвердження Положення про Музейний фонд України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF>, [26.02.2015].

Музейного фонду України з музеїв на тимчасове зберігання іншим музеям, юридичним і фізичним особам у межах України здійснюється за згодою музеїв, в яких вони зберігаються, за рішенням центрального органу виконавчої влади (Міністерства культури України), у сфері управління якого перебуває музей.

Згідно з підпунктом 7 пункту 3 Положення по Музейний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147, постійне (тимчасове) зберігання – один із основних видів діяльності музею, що передбачає створення матеріальних і правових умов, за яких забезпечується додержання спеціального науково обґрунтованого режиму зберігання музейних предметів, переданих музею на постійне (тимчасове) зберігання.

Україна (як держава) є власником унікальних батальних полотен, і вона відповідає за їхню долю. З огляду на статтю 35 Конституції України¹⁷, церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. У разі тимчасового зберігання з метою експонування полотен у костелі відповідальність органів влади за охорону та збереження полотен у такому випадку вбачатиметься ускладненою. Крім того, необхідно враховувати матеріальну відповідальність за експозиційний стан творів музейників, які мають опікуватися температурно-вологісним режимом, охороною та станом збереження творів.

За дорученням Міністерства культури України Національний науково-дослідний реставраційний центр України здійснив обстеження стану приміщень Золочівського й Олеського замків, костелу св. Лаврентія у Жовкві (серпень 2014 року).

Ці дослідження були проведені у вкрай обмежений термін (протягом місяця) і здійснені лише в певний відрізок часу – літній період, за відсутності опадів, високої зовнішньої температури, низької вологості повітря. Виявлені показники параметрів температурно-вологісного режиму не можуть достатньо характеризувати умови зберігання у трьох згаданих об'єктах архітектури.

При цьому, якщо приміщення Золочівського й Олеського замків облаштовані електричним освітленням, централізованим, регульованим опаленням, а показники температури та відносної вологості повітря, умови зберігання в експозиційних залах є допустимими для зберігання, то у приміщенні костелу, з огляду на те, що він є діючим храмом, потрібно здійснити ґрунтовні екологічні дослідження, які можуть бути підставою для висновків про відповідність приміщення вимогам експонування музейних предметів¹⁸.

¹⁷ Конституція України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>, [26.02.2015].

¹⁸ Відділ державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства культури України. Довідка Національного науково-дослідного реставраційного центру України щодо результатів обстежень стану приміщень Золочівського й Олеського замків та костелу св. Лаврентія у Жовкві (2014 р.). Справа „Батальні полотна Мартіно Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” (2012–2015 рр.)”.

Зазначені дослідження мають враховувати добові та сезонні коливання параметрів мікроклімату приміщень, фактори біологічного, світлового режимів, швидкість потоків повітря, які визначають протягом року. Для української сторони такі дослідження потребують додаткового фінансування та відповідного професійного обладнання, яких наразі бракує, особливо з огляду на ескалацію військових дій на Донбасі.

Варто додати, що у період з листопада 2008 року по листопад 2009 року у костелі св. Лаврентія у Жовкві дослідження мікроклімату інтер'єру були здійснені польською стороною. За їх показниками, ризик короткотривалого впливу вологи або конденсації на стіні може бути зведений до мінімуму шляхом введення опалення у приміщенні у період їх можливого виникнення (тобто, зимою та навесні). Також розглядалися окремі варіанти захисту картин від дії світла. Аби не перевищити допустиму інтенсивність освітлення на вікнах, з яких падає найбільш інтенсивне сонячне світло, фахівцями можуть застосовуватися штори з білого полотна. Польськими експертами особливо до уваги бралися місця колишнього розташування картин. Одержані дані засвідчили, що стіни трансепту і нефу, де розміщувалися картини, в принципі, задовольняють умовам безпечного експонування картин¹⁹.

Отже, за результатами попередніх досліджень, що здійснювалися обома сторонами, всі три приміщення характеризувалися мікрокліматичними параметрами, які є допустимими для зберігання великоформатних творів олійного живопису. Водночас, експертного висновку про відповідність приміщення костелу св. Лаврентія у Жовкві для експонування картин українська сторона не має.

2. Транспортування картин.

Наразі транспортування великоформатних полотен, що потребує відповідного устаткування та значних фінансових витрат. Варто зазначити, що картини вже неодноразово перевозилися, коли здійснювалася їх реставрація та експонування на території Польщі (Львів – Варшава – Вроцлав – Львів). Такі дії відбувалися у рамках спільного українсько-польського проекту і були спрямовані на збереження культурної спадщини та введення картин до наукового обігу. Водночас, після кількаразового експонування картин у Польщі й поверненні їх до України українськими реставраторами були зафіксовані (зафільмовані та сфотографовані) численні пошкодження.

Опрацьовуючи питання можливості розміщення картин М. Альтамонте у костелі св. Лаврентія у Жовкві, Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького (сучасна назва) має низку зустрічних пропозицій до польської сторони, а саме: перевести костел у музейний комплекс, позбавивши

¹⁹ *Ibidem*, Результати досліджень мікроклімату інтер'єру Колегіати св. Вавжинця у Жовкві, здійснених польською стороною (Павел Карашкевіч, Краків, 05.12.2008 р.). Справа „Батальні полотна Мартіно Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” (2012–2015 рр.)”.

його діючої функції, і повернути цінні храмові предмети з костелу св. Лаврентія у Жовкві, що зараз зберігаються у костелах польських міст²⁰.

3. *Історичне місце розташування картин.*

На користь можливості експонування полотен у костелі св. Лаврентія у Жовкві є один дуже вагомий аргумент. А саме – той факт, що вони писались для костелу, під розміри костелу, і утворювали разом з іншими деталями оздоб, декору та планування єдиний комплекс, в якому гармонійно поєднувались благочестя, патріотизм, лицарська честь, витончена культура і родинна вдача. Та й сам костел був і залишається невід’ємною складовою того неповторного комплексу, яким була в ті часи Жовква²¹.

Відповідно до статті 1 Закону України „Про охорону культурної спадщини”²² об’єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов’язані із ними рухомі предмети, а також території чи водні об’єкти (об’єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об’єкти, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. Рухомі предмети, пов’язані з нерухомими об’єктами культурної спадщини, – елементи, групи елементів об’єкту культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але складають з ним єдину цілісність, і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об’єкта.

Тобто ці полотна, а також інші рухомі предмети, можна кваліфікувати як складову історичну частину об’єкту культурної спадщини. У такому ракурсі пам’ятку з усіма її внутрішніми елементами спорядження можна повернути державі і створити у ній музей. Інший варіант вирішення питання – створити копії батальних полотен, які можна буде вільно розмістити у костелі св. Лаврентія у Жовкві.

Загалом батальні полотна „Битва під Клушино”, „Битва під Хотином”, „Битва під Віднем”, „Битва під Парканами” належать до виняткових об’єктів історичної та культурної спадщини: аналогічних їм у Центрально-Східній Європі немає. Відтак, такі картини потребують особливих умов зберігання. Фахівці застерігають: будь-яка переміна, пов’язана з ризиками для оригінальних

²⁰ *Ibidem*, Пропозиції Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького щодо експонування двох картин М. Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” у діючому костелі св. Лаврентія у Жовкві. Справа „Батальні полотна Мартіно Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” (2012–2015 рр.)”.

²¹ *Чому для костелу малювалися картини про битви*, http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/48343/, [26.02.2015].

²² *Закон України „Про охорону культурної спадщини”*, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>, [26.02.2015].

творів, негативно позначається на стані полотна і може стати причиною його ушкодження.

Наразі, Міністерство культури України ініціює українсько-польські консультації для фахового аналізу ситуації щодо можливості експонування великоформатних батальних полотен XVII ст. роботи М. Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” у костелі св. Лаврентія у Жовкві.

Зокрема, у межах робочого візиту до Республіки Польща (23–24 лютого 2015 р.) віце-прем’єр-міністр України – міністр культури України В’ячеслав Кириленко обговорив з міністром культури та національної спадщини Республіки Польща Малгожатою Оміяновською реалізацію спільних проектів у галузі культури. При цьому, сторони домовилися провести у червні 2015 року у Варшаві чергове засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей, під час якого будуть розглядатися питання, окреслені у нашому дослідженні.

Отже, двосторонні взаємини України та Польщі щодо повернення культурних цінностей та збереження їх за місцем знаходження, нині активно розвиваються. Особливу увагу наразі привертають питання охорони існуючих мистецьких об’єктів, зокрема, батальних полотен Мартіно Альтамонте, що мають безпосереднє відношення до спадщини королівської резиденції Яна III Собеського. Також перспективними напрямками співпраці України та Польщі є взаємодія у межах міжнародних проектів щодо реставрації, збереження, охорони існуючої спадщини Речі Посполитої – полінаціональної держави Східної Європи, до складу якої входили землі етнічних України, Білорусі, Польщі, Литви.

ЛІТЕРАТУРА

Відділ державного контролю за переміщенням культурних цінностей Міністерства культури України: Копія Протоколу засідання делегацій України і Республіки Польщі з питань співробітництва у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей від 14 грудня 1996 року, м. Київ (підписаний співголовами засідання – головою Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Олександром Федоруком і Уповноваженим Уряду Республіки Польща з питань польської культурної спадщини за кордоном Тадеушем Поляком). Справа „Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (1996–1977 рр.)”; Копії протоколів засідань Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей та експертних груп при ній. Справа „Підготовка до VI засідання Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втра-

чених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (2011–2015 рр.)”;

Матеріали щодо реституції культурних цінностей. Справа „Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (2010 р.)”;

Лист МЗС України. Справа „Листування з МЗС України та іноземними відомствами (2013–2014 рр.)”;

Довідка про Архів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ). Справа „Українсько-польська співпраця у сфері охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (2005 р.)”;

Лист Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Справа „Листування з Національною академією наук України (2014–2015 рр.)”;

Протокол робочого засідання української частини Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей з питань архівної спадщини від 25.02.2011 р., м. Київ. Справа „Листування з Державним комітетом архівів України (2011–2012 рр.)”;

Презентація Дороти Янішевської-Якубяк на тему „Захист польської культурної спадщини за межами Польщі. Праці Департаменту культурної спадщини в Міністерстві культури і національної спадщини”. Справа „Співпраця Міністерства культури України та Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща (2014 р.)”;

Лист Львівської національної галереї мистецтв, Довідка Національного науково-дослідного реставраційного центру України щодо результатів обстежень стану приміщень Золочівського й Олеського замків та костелу св. Лаврентія у Жовкві (2014 р.), Результати досліджень мікроклімату інтер’єру Колегіати св. Вавжинця у Жовкві, здійснених польською стороною (Павел Карашкевіч, Краків, 05.12.2008 р.), Пропозиції Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького щодо експонування двох картин М. Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” у діючому костелі св. Лаврентія у Жовкві. Справа „Батальні полотна Мартіно Альтамонте „Битва під Віднем” і „Битва під Парканами” (2012–2015 рр.)”.

Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172, [26.02.2015].

Закон України „Про музеї та музейну справу”, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>, [26.02.2015].

Закон України „Про охорону культурної спадщини”, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>, [26.02.2015].

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_186, [26.02.2015].

Конституція України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>, [26.02.2015].

Л. Міляєва. *Спогади про Бориса Возницького*, Ч. 1, <http://muzei-z-levamy.livejournal.com/1716.html>, [26.02.2015].

Про затвердження Положення про Музейний фонд України, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF>, [26.02.2015].

Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Дру-

гої світової війни культурних цінностей, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_120, [26.02.2015].

Чому для костелу малювалися картини про битви, http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/48343/, [26.02.2015].

BILATERAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND POLAND IN THE SPHERE OF THE RETURN AND PRESERVATION OF CULTURAL VALUES

The article is devoted to the issue of bilateral relations between Ukraine and Poland today in the sphere of the return and preservation of cultural values. Special attention is paid to questions of protecting existing art objects whose destiny is sponsored by both the Polish, and Ukrainian sides. In particular, the battle paintings of Martino Altamonte which have a direct bearing on the heritage of the royal residence of Yan Sobesky III.

Key words: Ukraine, Poland, cultural values, 17th century, battle paintings of Martino Altamonte.